

Бутко Л.В.

УДК 81"367.635

СТВЕРДЖУВАЛЬНІ І ЗАПЕРЕЧНІ ПАРТИКУЛЬНІ КОМПЛЕКСИ
У МОВІ СУЧАСНИХ ЗМІ

Основною ознакою постіндустріального суспільства є виробництво і розповсюдження інформації, тому сучасність вимагає активного й усебічного дослідження засобів масової комунікації як основного джерела її поширення. Лінгвістична наука також активно долучається до обстеження ЗМІ, які, з одного боку, репрезентують сучасні мовні тенденції, з іншого – великою мірою впливають на мовну ситуацію в суспільстві, формуючи лексичні, фразеологічні, синтаксичні, словотвірні уподобання носія мови.

Сучасні мовні системи ЗМІ характеризуються поширенням структурно, семантично і стилістично різнопланових лексичних одиниць. До них належать і словоформи, які за своїми лексико-граматичними властивостями мають ознаки слова, а нарізнооформлене написання зближує їх із фразеологічними одиницями. Нарізнооформлені структури не є простим поєднанням різних компонентів і не можуть вивчатися як формальне сполучення мінімальних одиниць. Об'єднуючись, компоненти утворюють нову одиницю з притаманними їй граматичними, семантичними і стилістичними властивостями. Дослідженню таких зв'язаних сполучень присвячені роботи представників різних мовознавчих шкіл і напрямків: В. В. Бабайцевої [1], В. В. Виноградова [2], І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської [3], А. П. Загнітка [4], А. А. Лучик [5], Р. П. Рогожникової [6] та ін.

З-поміж нарізнооформлених одиниць А. А. Лучик виокремлює такі лексико-граматичні класи:

- 1) прислівникові сполуки – *на льоту, на самоті*;
- 2) прийменникові сполуки – *в (у) порівнянні, в (у) напрямі до*;
- 3) еквіваленти сполучників – *в (у) міру того, як; незважаючи на те, що*;
- 4) еквіваленти часток – *аж гульк, аж бач*;
- 5) еквіваленти вигуків – *а нуте; ах ти ж*.

Окрім зазначених класів, у складі еквівалентів слова фіксуються такі одиниці, які не співвідносяться з будь-якою частиною мови, тобто їхньою класифікаційною ознакою є синтаксична функція. Це можуть бути структури з функцією присудка (*в ажурі, у зборі*), вставного слова (*на щастя, на біді*), а також стійкі мовленнєві звороти (*річ у тому, що; факт той, що*) та цетери (*і под.; та ін.*) [5, с. 95-96].

На думку Р. П. Рогожникової, несамотійні частини мови є найбільш використовуваними серед інших еквівалентів слів [6, с. 113]. Серед них виокремлюються і партикулярні конструкції.

Нарізнооформлені частки за структурними особливостями належать до фразових часток. Серед них за функціонально-семантичними особливостями у досліджуваному матеріалі виділено стверджувальні партикулярні лексичні комплекси (ЛК).

Ці одиниці досить поширені у досліджуваному матеріалі. Усі вони підкреслюють те, що сказане повністю відповідає дійсності, і виступають як еквіваленти речення.

У лінгвістичних дослідженнях наголошується на надзвичайно різноманітних функціональних семантико-стилістичних властивостях часток, оскільки «кожна окрема частка є полістилістичною категорією і в функціональному плані може мати різне навантаження» [7, с. 262]. Загалом широке вживання часток є типовою рисою розмовного мовлення, що пов'язане з його експресивністю, невимушеністю, непередбаченістю.

Партикулярні ЛК *авже ж* і *еже ж* служать для підтвердження стверджувальної відповіді. Наприклад: *Які Ваші прогнози: чи збільшиться міський бюджет? – Авжеж ж, це питання вже вирішене!* (З газети); *Українське лютеранство: тризірковість? Еге ж!* (З блогу). Також одиниці функціонують для вираження недовіри, сумніву та для підкреслення заперечення: *Депутати виконали свої обіцянки? – Авжеж ж! Стануть вони такими дрібницями голови сапер забивати!* (З газети); *– А ти його до нас запроси. – Еге ж, запроси! І слухати не хоче.* (З газети). Окрім спільних умов функціонування і стилістичних характеристик, комплекси мають подібну форму вираження: репрезентують модель, компонентами якої є частки.

На відміну від зазначених одиниць, партикулярний ЛК *ну аякже* служить у розмовному мовленні лише для підтвердження попереднього питання або раніше висловленої думки. Наприклад: *Ну аякже! Конкурентів зараз традиційно «прикривають»* (З газети).

Такі самі функціонально-семантичні властивості має комплекс *і точно*. Наприклад: *Йому здавалось, що вистава вже розпочалась. І точно, вони спізнались* (З газети). На рівні форми вираження разом із одиницею *так точно*, що первинно функціонувала в мовленні військових як формула стверджувальної відповіді, а зараз набуває іронічного відтінку, формує модель, другим компонентом якої є частка *точно*. Наприклад: *Так точно! Буде порядок наведений! (Пообіцяли як завжди)* (З газети).

Для підсиленого підтвердження чогось у репліці-відповіді функціонує і партикулярний ЛК *саме так*: *Саме так! Рекорд з продажів? Саме так!* (З блогу).

Ускладнення форми вираження одиниці *і (й)* є шляхом препозитивного інкорпорування компонента *так*, яке відбувається в структурі ЛК *так і є (єсть)*, не змінює стилістичних властивостей одиниці. Наприклад: *Як було важко заробляти свої копійки, так і є...* (З інтернетгазети). Дієслівний компонент *є* цієї одиниці має лексичний варіант *єсть*, який характеризується рідкісним уживанням у сучасній українській мові. Наприклад: *Сьома година! Так і єсть* (Леся Українка).

Структура комплексу *так і є (єсть)* подібна до структури партикулярного ЛК *так і бути*, що вживається для вираження вимушеної згоди. Наприклад: *Так і бути. Трохи ваших фотозаб* (З інтернетгазети). Структура цього комплексу виявляє здатність ускладнюватись шляхом інфіксування

прислівникового компонента *тому*, формуючи ЛК *так тому і бути* з дещо підсиленними семантичними властивостями: – *Ми домовились. Так тому і бути!* (3 газети).

Для вираження вимушеної згоди вживається і комплекс *нехай і так*, який має іншу форму вираження: його структуру формують лише компоненти граматичного класу часток. Наприклад: – *Треба, кажуть, лікувати соціальну корозію. Нехай і так* (3 газети).

Частки утворюють структуру і партикулярного ЛК *ну що ж*. Окрім властивості виражати перехід до нової думки, підсумовуючи сказане раніше, ця одиниця може вживатися для підкреслення значення запитання. Наприклад, порівняйте: – *Ну що ж. Приходьте. Аудиторія чекає* (3 газети); *Ну що ж! Люди, що ж це ви робите?* (3 газети).

За ознаками форми вираження до комплексу *ну що ж*, з огляду на наявність партикулярного компонента *що*, наближається ЛК *то й що*. Ця одиниця вживається як відгук на звертання чи на повідомлення про щось: *«То й що, що в пальто спекотно – надворі ж осінь!»*, – *каже літня дамочка своїй колежанці, сидючи на терасі кав'ярні* (3 інтернетгазети).

Ускладнення форми вираження одиниці *то й що* шляхом препозитивного інкорпорування компонента *ну*, яке відбувається в структурі ЛК *ну то й що*, не змінює стилістичних властивостей, проте підсилює семантичні: *Ну то й що, що колючий?* (3 інтернетгазети).

Стверджувальні партикулярні комплекси утворюються і за допомогою заперечної частки *не*, коли її заперечне значення контрастує із загальним змістовим навантаженням тексту. Наприклад: *Де не взяли робітники комунального підприємства! І почали шмагати крони дерев* (3 газети). Ця одиниця є засобом стилізації під фольклорний твір і створює сатиричний ефект. Структура комплексу *де не* складається з партикулярних складових.

Партикулярний компонент *не* також здатен функціонувати у ролі початкового компонента ЛК цієї функціонально-семантичної групи, формуючи сполуку *не без того*. Одиниця служить для висловлення певної згоди в чомусь: *Це призведе до ускладнення усієї системи оподаткування. Не без того...* (3 газети). Структура комплексу здатна шляхом постпозитивного інкорпорування партикулярного компонента *щоб* формувати чотирикомпонентну структуру *не без того щоб*. Подібне розширення структури суттєво не змінює семантичних властивостей утвореного партикулярного ЛК: – *Не без того, щоб коли й відпочити, але відпочинок повинен бути активним* (3 газети).

Одиниця *ще б пак*, як і всі комплекси цієї функціонально-семантичної групи, вживається для ствердження чого-небудь. Наприклад: *Ще б пак, мрію придбати басейн затьмарює перспектива грандіозного будівництва, що триватиме місяці, бруд на ділянці й будівельники, що вештатимуться під ногами* (3 газети). Досліджуваний матеріал також виявив здатність цієї одиниці вживатися для підкреслення зрозумілості, звичайності фактів: *«Газпром» став найприбутковішою компанією світу. Ще б пак – одна шоста земної кулі й населення 200 мільйонів* (3 інтернетгазети).

Заперечних партикулярних ЛК у досліджуваному матеріалі виявлено 15 одиниць. Основна їх функція – висловлювати заперечення.

Партикулярний ЛК *так ні* виражає в розмовному мовленні обурення, незадоволення, виступаючи еквівалентом речення при заперечній відповіді на питання. Наприклад: *Так ні!.. Немає логіки в цій країні* (3 газети). Структура цієї одиниці входить до тієї ж моделі, що й заперечний партикулярний комплекс *ба ні*, який служить у розмовному мовленні для протиставлення невідповідності однієї частини висловлювання іншій: *Ба ні, навряд чи вашій дитині сподобаються такі розваги* (3 газети).

Із одиницею *ба ні* за ознаками форми вираження, семантичними і стилістичними властивостями зближується партикулярний ЛК *та ба*. Наприклад: *Воюємо, воюємо з окупаційною владою з Кремля, та ба! Нічого не зробити не можемо* (3 газети).

Заперечна частка *ні*, окрім партикулярних ЛК *ба ні* і *так ні*, входить до складу комплексу *е ні*, об'єднуючись із вигуківим компонентом. Утворена одиниця вживається при вираженні незгоди з чиймись словами чи діями: *Е ні! Будівельна компанія і не думала виправляти свої огріхи* (3 газети).

У розмовному мовленні для підкреслення заперечення з відтінком досади вживається партикулярний ЛК *де там*. Наприклад: *Зверталися до керуючої компанії. Навіть слухати не хотіли... написали скаргу до райвіконкому. Не реагують. Пішли до мера. Де там!* (3 газети). За рахунок препозитивного інкорпорування партикулярного компонента *та* формується комплекс *та де там*. Таке ускладнення структури не впливає на стилістичну характеристику одиниці, проте спричинює підсилення висловленої думки. Наприклад: *Здавалося б, знаємо про майстерність шахраїв, ніби озброєні. Та де там! Раз – і знову попадаємось на їх вудочку* (3 газети).

Подібну до комплексу *де там* форму вираження має партикулярний ЛК *де вже тут*, що входить до моделі, початковим компонентом якої є елемент *де*. Комплекс *де вже* вживається для вираження заперечення: – *Де вже забули! І досі згадують, і досі сумують за радянськими часами* (3 газети). Зазначена одиниця також може функціонувати для вираження неможливості чогось: *Де вже! Вартість землі в місті зросла в рази, а для деяких підприємств плата стала взагалі непомірною* (3 газети).

Структура партикулярного ЛК *е де вже там* також утворилась внаслідок ускладнення форми вираження комплексу *де там*. Причому це ускладнення підсилює семантику, проте не змінило стилістичних властивостей одиниці: *Е, де вже там екомити! Реконструкція тривала понад 1,5 роки і коштувала близько 1 млн грн. Фонтан має підсвічування, в подальшому його обіцяють зробити ще й музичним* (3 газети).

Для вираження неможливості чогось функціонують і розмовні партикулярні ЛК *куди ж пак* і *так куди ж пак*. Наприклад: *Куди ж пак! Це поки що жодних змін я не відчуваю. Але, можливо, потім вони*

дадуться знаки. Навесні ї подивимось, як ми це пережили (3 газети); Зараз доступні книги, розвинена бібліотечна мережа, то ж читайте – так куди ж пак – ми й так уже «начитані» (3 газети). Окрім спільних семантичних і стилістичних характеристик, зазначені одиниці мають подібність і на рівні форми вираження. Структура комплексу *так куди ж пак* є похідною від структури *куди ж пак* внаслідок типового для партикулярних ЛК лівостороннього її ускладнення.

Партикулярний компонент *так*, як і в структурі комплексу *так куди ж пак*, є початковим елементом і у складі заперечного партикулярного ЛК *так де тобі*, виявляючи здатність об'єднуватись із партикулярним і займенниковим компонентами. Наприклад: *Медики давали клятву Гіппократа, гуманно повинні ставитись до пацієнтів... Так де тобі! Не маєш чим заплатити благодійні внески – не розраховуй навіть, що до тебе підійдуть!* (3 газети).

Проте компонент *так* може функціонувати у структурі заперечних партикулярних ЛК як елемент третього кроку її розгортання. Це комплекс *як би не так*, що виступає еквівалентом речення при заперечній відповіді на питання, виражаючи категоричну незгоду, відмову. Наприклад: *Сподівалися, що європейська спільнота буде опікуватися нашою державою. Як би не так!* (3 газети).

За ознаками форми вираження, з огляду на наявність у структурі займенникового компонента, до партикулярного ЛК *так де тобі* наближається НЛК *та для чого*, що служить для вираження непогодження з пропозицією співрозмовника. Наприклад: *Мирна революція в Росії? Та для чого, не треба* (3 газети). Одиниця може функціонувати в українській мові і для вираження запитання: – *Та для чого не можна? Будуть обіцяти все у передвиборчу кампанію* (3 газети). На рівні форми вираження одиниця *та для чого* репрезентує трикомпонентну модель з ланцюговим нанизанням компонентів.

Як категоричне заперечення вживається у мові ЗМІ ЛК *аж нікуди*: – *Дуже сприяє міське керівництво ефективній роботі управляючих компаній? Аж нікуди* (3 газети). На рівні форми вираження ця одиниця представляє нетипове для партикулярних ЛК поєднання частки і прислівника.

Для підсиленого вираження заперечення у мові ЗМІ вживається партикулярний ЛК *страх як*: *Коли я запитала, чи хочуть студенти взяти участь у прибиранні території парку, вони категорично заволали: – Страх як!!!* (3 газети). У процесі формування партикулярних ЛК поєднання колишнього іменника і частки є нетиповим. Партикулярний комплекс *страх як* функціонує в українській мові паралельно з омонімічною прислівниковою одиницею: *І Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський).

Отже, у мові сучасних ЗМІ активно вживаються стверджувальні і заперечні партикулярні ЛК. До складу яких можуть входити два (*аж нікуди*), три (*це б пак*) і чотири компоненти (*як би не так*). Найбільш поширеними є двокомпонентні партикулярні ЛК, що є похідними від партикулярно-партикулярних сполучень (*авже ж*). Менш активно утворюють стверджувальні і заперечні партикулярні ЛК займенники (*так де тобі*), іменники (*страх як*), прийменники (*та для чого*), дієслова (*так і бути*).

Партикулярні ЛК здатні утворювати інші нарізнооформлені частки шляхом пре- і постпозиційного інкорпорування й інфіксування (*де там – та де там, не без того – не без того щоб, так і бути – так тому і бути*). Причому подібне ускладнення форми вираження здебільшого не змінює стилістичних характеристик створеної одиниці, проте підсилює її виражальні можливості. Досліджувані НЛК, співвідносні з частками, виявляють здатність вступати в омонімічні відношення, причому лише з прислівниковими сполуками української мови.

Джерела та література:

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Изд. дом «Дрофа», 2000. – 640 с.
2. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : избр. труды / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. – (Академічна граматики української мови).
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
5. Лучик А. А. Природа і статус еквівалентів слова у мовній системі / А. А. Лучик // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 95-99.
6. Рогожникова Р. П. Об эквивалентах слова в русском языке / Р. П. Рогожникова // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 110-116.
7. Сучасна українська літературна мова : в 5 кн. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969-1973. – Кн. 5 : Стилістика. – 1973. – 587 с.